

Станіслав Кульчицький

доктор історичних наук, професор,
провідний науковий співробітник,
відділ історії України 20–30-х рр. ХХ ст.,
Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7561-5374>

ОЦІНКА І. ЛИСЯКОМ-РУДНИЦЬКИМ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В. ВИННИЧЕНКА В ДОБУ УКРАЇНСЬКИХ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ

У двічі виданому в Україні двотомнику історичних есе І. Лисяка-Рудницького Володимир Винниченко постає націонал-комуністом, тобто політиком, який вільно або невільно нав'язував народу комунізм у принадній обгортиці “світлого майбутнього”. Враховуючи вагомий вплив цих есе на вітчизняну історіографію, така оцінка заважає поставити В. Винниченка на один рівень з М. Грушевським і С. Петлюрою у українських визвольних змаганнях.

Автор вважає причинами помилкової оцінки В. Винниченка його спроби порозумітися з вождями російського комунізму, коли вони з тактичних міркувань взяли на озброєння революційні гасла народних низів. У статті підкреслюється й те, на що І. Лисяк-Рудницький не звернув уваги: Винниченків комунізм тільки термінологічно збігався з комунізмом російських соціал-демократів, які йшли за В. Леніним. Лідер українських соціал-демократів був виразником настроїв тих низів, які створювали небільшовицькі ради робітничих і солдатських депутатів, безкомпромісним противником радянської влади в її ленінській інтерпретації – як диктатури вождів російського комунізму.

Ключові слова: Російська революція 1917 р., ради робітничих і солдатських депутатів, трудові ради, комунізм, націонал-комунізм, радянська влада.

У неперевершених за глибиною і майстерністю історичних есе І. Лисяка-Рудницького тема визвольних змагань 1917–1920 рр. посідає чільне місце. Вивчаючи загальні закономірності національної революції, він часом зупинявся на характеристиці її лідерів. Володимир Винниченко фігурує у чотирьох нарисах:

“Інтелектуальні початки нової України” (1958), “Українська революція з перспективи сорокліття” (1959), “Четвертий універсал та його ідеологічні попередники” (1968) і “Суспільно-політичний світогляд Володимира Винниченка у світлі його публіцистичних писань” (1980).

Бачимо, що тільки один нарис прямо присвячувався постаті В. Винниченка. І. Лисяк-Рудницький створив його у зв'язку зі 100-літтям від дня народження Володимира Кириловича. Написаний він, як видно з назви, під специфічним кутом зору: на підставі Винниченкової публіцистики.

І. Лисяк-Рудницький не сумнівався, що його герой завжди дотримувався сформульованого ним життєвого кредо: чесність з собою у діях та висловлюваннях. Ця риса не притаманна політикам, тому що часто заважає їхнім намірам. Присвятивши немало часу двом книгам про Винниченка, я теж не сумніваюсь в тому, що він прагнув дотримуватися цього принципу у політичній діяльності. Якщо обставини склалися так, що зайва відвертість руйнувала поставлену в переговорах мету, то він з неперевершеною, суто письменницькою майстерністю малював близьку до реальності, але без гострих кутів картину, яка не шокувала переговорників.

Слід зауважити, однак, що цілком покладатися при характеристиці Винниченкового світогляду на його публіцистику не можна. Висловлюючи думку з усією щирістю, він міг потім так само щиро формулювати протилежне судження на схожу тему, якщо воно виникало під впливом нових обставин.

І. Лисяк-Рудницький формулював свої оцінки політичних поглядів Винниченка, спираючись на його заяви й судження, але не брав їх в комплексі. Ставлення до Винниченка як націонал-комуніста наскрізно проходить в історичних есе, тим самим впливаючи на сучасні оцінки. Українське суспільство давно оцінило активну державотворчу діяльність Михайла Грушевського, почало усвідомлювати реальні заслуги Симона Петлюри і Павла Скоропадського, але й досі недооцінює роль Володимира Винниченка у відродженні вітчизняної державності і становленні української нації.

Чому ототожнення В. Винниченка з когортою знищених в добу сталінщини українських націонал-комуністів, про яких ми

згадуємо із співчуттям і смутком, спотворює його роль в національних визвольних змаганнях? Вважаючи його пропагандистом комунізму, ми тим самим заштовхуємо цього лідера національної революції в коло тих, хто вільно або невільно ставав будівником російсько-радянського комунізму.

В історичних есе І. Лисяка-Рудницького, які істотно впливають на сучасну українську історіографію, ми знаходимо проникливі судження про українські визвольні змагання та їх зв'язок із загальноросійським революційним процесом. Однак погляд цього мислителя на Росію 1917 р. був досить-таки традиційним: ось Лютнева революція, яка покінчила з самодержавством, ось Жовтнева революція, яка започаткувала будівництво комунізму. Суть політичної концепції Винниченка Лисяк-Рудницький вбачав у шуканні синтезу двох революцій – національної і комуністичної. Винниченко, підкреслював він, “вірив в історично прогресивний, соціалістичний характер Жовтневої революції як такої, що відповідала соціальним інтересам трудящих мас”¹.

Щоб зрозуміти справжнє ставлення В. Винниченка до подій 1917 р. в колишній імперії, треба під іншим кутом зору подивитися на революційний процес в центральній Росії. Шукаючи його, треба згадати записку душителя революції 1905–1907 рр. П. Дурново, подану Миколі II за півроку до Світової війни. Царський сановник попереджав, що майбутня війна з Німеччиною буде небезпечною. Небезпека вбачалася у потрясіннях соціального характеру, для яких в Росії був особливо сприятливий ґрунт. Народні маси, підкреслював він, “исповедывают принципы бессознательного социализма”. У випадку воєнних невдач “социальная революция в самых крайних ее проявлениях у нас неизбежна... Россия будет ввергнута в беспросветную анархию, исход которой не поддается даже представлению”².

Носіями “несвідомого соціалізму” П. Дурново вважав радикальну частину робітничо-селянських мас, яка під час революції

---

¹ Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. Київ, 1994. Т. 2. С. 100.

² Див.: Дан Ф. Происхождение большевизма. Нью-Йорк, 1946. С. 444.

1905–1907 рр. створювала самоврядні організації – ради. Радянські депутати не знали теорії революційного марксизму з гаслом “експропріації експропріаторів”, внаслідок чого Дурново називав їхні погляди “неусвідомленим соціалізмом”. Однак вони вимагали передачі фабрик і заводів у розпорядження робітників, а поміщицькі землі – у користування селянам.

У 1905 р. П. Дурново побачив у появі рад загрозу, а вождь радикальної частини російських соціал-демократів В. Ленін – шанс на повалення самодержавства, перехід влади до рад і встановлення під симулякром “диктатури пролетаріату” власної диктатури. Для цього вимагалось, зберігаючи організаційну роз’єднаність партії більшовиків і рад, перетворити їх на одну політичну силу шляхом витіснення з них представників інших партій і їхнього наповнення більшовиками.

Різниця між вимогами екстремістської частини мас і вимогами більшовиків була істотною. Перші вимагали передачі засобів виробництва у користування робітничих колективів і зрівняльного розподілу орних земель між селянами, а другі – передачі підприємств у власність контрольованої ними держави і перетворення сільськогосподарських засобів виробництва на власність державних радянських господарств (радгоспів) або одержавлених комун. Проте вожді більшовиків до часу не підкреслювали різниці, щоб полегшити оволодіння радами.

У революції 1917 р. ради робітничих і солдатських депутатів виявилися основною рушійною силою. Існуючий в селах колосальний протестний потенціал раніше не знаходив виходу через роз’єднаність селян. Під час Світової війни імперія вперше об’єднала мільйони селян у великі колективи – поротно і побатальйонно, вклала їм в руки зброю і навчила нею користуватися.

Російська революція почалася з повалення самодержавства, пройшла через дві спроби контрреволюційного перевороту – провальну корніловську й успішну ленінську, і закінчилася розгоном Установчих зборів у січні 1918 р. У ході революції більшовики реалізували знайдену ще в 1905 р. технологію встановлення диктатури своїх вождів. Ради робітничих і солдатських депутатів, які спочатку перебували під есеро-

меншовицьким впливом, були заповнені більшовиками, що дозволило ленінській партії повалити Тимчасовий уряд.

Як треба ставитися до події, яку називають Жовтневою революцією (тепер, щоправда, без урочистих епітетів – “велика” й “соціалістична”)? З одного боку, її треба вважати контрреволюційним переворотом навіть під формальним кутом зору. Адже після повалення самодержавства населення країни уперше в історії стало колективним носієм суверенної влади і обрало на демократичних виборах своїх посланців до Установчих зборів, покликаних визначити конституційний устрій. З поваленням Тимчасового уряду і розгоном Установчих зборів носіями суверенної влади на тривалий строк – до конституційної реформи 1988 р. стали вожді більшовиків.

З другого боку, переворот, який дав владу більшовикам, треба розглядати як революційний акт, здійснений радикальною частиною робітничо-селянських мас. Більшовицький переворот був успішним тільки тому, що проходив під радянськими гаслами, привласненими Леніним на певний строк з метою дістати більшість у радах і витіснити з них конкуруючі партії.

Треба забути про дві революції в Росії 1917 р. – буржуазну Лютневу і соціалістичну Жовтневу. Жовтнева революція була одним із етапів Російської революції, у якому парадоксально поєднувалися контрреволюційний більшовицький переворот з радянською революцією. У Російській революції було немало граней – соціальних і національних. Набираючи національну форму на окраїнах імперії, що розпадалася, революція всюди залишалася соціальним вибухом, у якому з особливою силою проявлявся “неусвідомлений соціалізм” радикально налаштованих народних низів.

Події в Петрограді у жовтні (листопаді за н. ст.) 1917 р. В. Винниченко розглядав як “робітничо-селянську революцію”³. Він вітав саме її, а не партію більшовиків, яка пробралася до влади за спиною дезорієнтованих рад. Він шукав можливість

---

³ *Винниченко В. К.* Відродження нації. Київ; Відень, 1920 (репринт 1990). Частина II. С. 80.

поєднати національну революцію з соціальною, але не з комуністичною, як вважав І. Лисяк-Рудницький, а з радянською. Винниченка потрібно звинувачувати лише в тому, що він не розібрався в стратегії В. Леніна, який створював уперше в історії світового державотворення державу-комуну з двома паралельними вертикалями влади – позаконституційною компартійною і конституційною радянською. Поглинення рад більшовиками на багато десятиліть зробило синонімічними поняття “радянська влада” і “комуністична диктатура”. Тільки після перших вільних виборів у березні 1990 р. і тільки в західних областях України, які перебували два, а не три покоління під радянською владою, з’явився такий дивний для тодішніх громадян феномен, як антикомуністична радянська влада.

Ким же був за своїми політичними поглядами Володимир Винниченко? В есе “Інтелектуальні початки нової України” І. Лисяк-Рудницький занотував: “На політичну сцену виходить тип революційного юнака з «Комуністичним маніфестом» в одній кишені й «Кобзарем» у другій... Молоде покоління соціалістів, що було найбільш динамічною силою в тодішньому українстві, відзначалося хаотичністю мислення, разом з якою йшла велика емоційна побудливість; така сполука робила з тих людей знаменитих агітаторів, здатних розбурхати маси, але не робила з них розумних і відповідальних політичних провідників. Типовою постаттю був тут Володимир Винниченко”⁴.

Винниченко охарактеризований як “один з багатьох”, тобто поставлений в коло тих, хто став популярним у масах, розбурханих революцією. Такими справді були українські соціал-демократи й особливо – українські есери, тобто дві партії, зусиллями яких створювалися Центральна Рада і Українська Народна Республіка. Проте все-таки слід визнати, що в колі будівників української державності В. Винниченко займав крайні ліві позиції. Досліджуючи світоглядні орієнтири голови першого в ХХ ст. національного уряду, І. Лисяк-Рудницький справедливо зауважував: “Його розум відмовлявся сприйняти про-

---

⁴ Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: у 2 т. Київ, 1994. Т. 1. С. 189.

сту істину, що «пани і буржуї» не тільки «розкошують», але теж виконують певні потрібні суспільні функції... Біда була не в тому, що Винниченко турбувався за долю робітництва та декласованого, спролетаризованого прошарку суспільства. Але орієнтуючися виключно на ці класи, некритично ідентифікуючи себе з їхніми жалями та гнівом, він відштовхував від участі в українському будівництві заможні й освічені верстви населення, включно з т. зв. сільською буржуазією, «контрреволюційною куркульською стихією», – отже, якраз ті елементи, що могли послужити найнадійнішим фундаментом держави. Зрештою, ці помилкові погляди поділяла більшою чи меншою мірою вся наддніпрянська соціалістична «революційна демократія»⁵.

Тут І. Лисяк-Рудницький знову спробував охарактеризувати Винниченка як “одного з багатьох”, і з ним теж можна погодитись. Однак Винниченко вже не був “одним з багатьох” після того, як Українська революція завершилася створенням УНР, існування якої тепер доводилося відстоювати у визвольних змаганнях. Він став на чолі цієї держави як голова Директорії УНР. І якраз він, а не хтось інший ініціював в державотворчому процесі створення “трудоих рад”, тобто позбавив права голосу заможні й освічені верстви населення.

З наведених характеристик світоглядних позицій В. Винниченка цілком логічно випливає висновок, який І. Лисяк-Рудницький не зробив, бо звинуватив його в націонал-комунізмі. Винниченко насправді думав і діяв не як комуніст, а як радянець. Він відстоював інтереси пригноблених класів, які в революційній ситуації зайняли екстремістські позиції, прагнучи “експропріювати експропріаторів”. Це гасло з “Маніфесту Комуністичної партії” взяли на озброєння вожді більшовиків, які прагнули встановити на додаток до політичної й економічну диктатуру шляхом експропріації суспільства державою-комунією. Але пригноблені класи з їх “неусвідомленим соціалізмом” не поділяли комуністичного світогляду. Не поділяв його й Винниченко. Він відчував себе виразником інтересів рад у “їх

---

⁵ Там само. Т. 2. С. 100.

чистому, непоганеному вигляді”, як висловлювався голова уряду УНР в добу Директорії В. Чехівський. Не йшлося про ради, які зрослися з ленінською “партією нового типу” в одну політичну силу.

Сформульовані вище тези нібито не збігаються з фактами політичної біографії В. Винниченка. У російській Вікіпедії, наприклад, повідомляється, що у травні–вересні 1920 р. він працював першим заступником голови Раднаркому і наркомом закордонних справ УСРР. А в широковідомому листі самого Винниченка, написаному напередодні його тривалого перебування в радянських республіках, можна знайти такий панегірик комунізму: “Комунізм є філософія всього життя людини, кляси й усього громадянства в найбільших і найдрібніших їхніх актах. Комунізм охоплює рішуче всі сторони людської істоти й її існування на кожному кроці. Комунізм є вища гармонія психічних і фізичних сил людини, є та «чесність з собою», та послідовність і цільність, яку я силкувався пропагувати й якої сам не додержав, коли на мене хлинула хвиля національної революції”⁶. Отже, і панегірик, і каяття: недооцінив...

Чому більшовики перехопили у есерів та меншовиків контроль над радами? Тому що їх доктринальний екстремізм за зовнішньою формою (“експропріація експропріаторів”) не відрізнявся від стихійного екстремізму об’єднаних радами народних низів. Коли вожді більшовиків радикально змінили національну політику в Україні в ході її очищення від денікінських військ, першим їх вітав Винниченко. Соціальні гасла Леніна були йому близькі від початку, тому що тоді мало хто розумів різницю між більшовицьким і радянським екстремізмом. Оновлена національна політика Кремля цілком збігалася з усіма сподіваннями Винниченка. Він теж, як всі інші, не зрозумів, що більшовики можуть задовольнити вимоги пригноблених народів, будуючи державу за конституційною, тобто радянською вертикаллю влади, але зберегти диктатуру в незалеж-

---

⁶ Тисяча років української суспільно-політичної думки: у дев’яти томах. Київ, 2001. Т. VI. С. 424–425.

них радянських республіках за іншою, компартійною владною вертикаллю. Чи міг Винниченко не прислухатися, наприклад, до “Наказу Голови Реввійськради Республіки тов. Троцького червоним військам, що вступають у межі України”, у якому проголошувалося: “Україна – це земля українських робітників і трудових селян, лише вони мають право господарювати на Україні, правити нею і будувати у ній нове життя... Пам’ятайте твердо: ваше завдання – не підкорення України, а звільнення її”. Завершувався наказ здоровіцею: “Хай живе Вільна Незалежна Радянська Україна!”.

В. Винниченко вийшов з партії українських соціал-демократів, яку заснував та розбудовував разом з С. Петлюрою і утворив Закордонну групу українських комуністів. Після тривалих переговорів він опинився у травні 1920 р. спочатку у Москві, а потім у Харкові, де спілкувався з усіма більшовицькими вождями, за винятком В. Леніна. Метою переговорів були принципи національної політики РКП(б) в Україні та його участь в українському радянському уряді. Однак побачене в радянських республіках шокувало його. Він зрозумів, що більшовики бажали скористатися його популярністю в масах, тобто зробити його “штемпелем”, як висловився у “Щоденнику”. Разом з тим, він зрозумів й інше, більш важливе: різницю між видимістю і сутністю влади, яку в Москві назвали радянською.

Не пропрацювавши жодного дня на приписуваних йому посадах, Винниченко покинув країну і опублікував чотирма мовами памфлет “Революція в небезпеці!”. Москва і Харків не забарилися з реакцією. V Всеукраїнський з’їзд рад у березні 1921 р. вилучив його зі складу ВУЦВК, членом якого він був обраний ще до приїзду в Москву. Окремою постановою з’їзд оголосив його поза законом як “ворога народу”.

І. Лисяк-Рудницький зауважував, що публікація памфлету “Революція в небезпеці!” не означала, що В. Винниченко порвав з комунізмом⁷. Він мав рацію, тому що адресований “комуністам і революційним соціалістам Європи та Америки”

---

⁷ Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. Т. 2. С. 107.

памфлет закінчувався словами: “з товаришким комуністичним привітом”. Однак “свій” комунізм Винниченко тепер відділяв від “московського”. Послідовники “московського» комунізму так само відділили його від себе. Колишній міністр радянської Угорщини Георг Лукач, реагуючи на брошуру “Революція в небезпеці!”, категорично заявив: “Не має пан Винниченко з комунізмом абсолютно нічого спільного”⁸.

Отже, В. Винниченко кидав виклик всьому керованому з Москви світовому комунізму, звинувачуючи носіїв цієї ідеології в некомуністичності. У виданні “Нова Україна”, започаткованому в Празі, він писав у 1923 р.: “Цим заявляю, що дійсно, я – щирий ворог цієї банди, яка сміє називати себе представниками народу. Ворогом такого «народу», цебто, реакційної деспотичної олігархії, я є вже 23 роки... І як тоді, я вважав за честь собі бути ворогом царсько-жандармського «народу» й бути поза законом насильників і гнобителів українського народу селян і робітників, так і тепер із гордістю приймаю титул ворога непочекістського, окупаційного, насильницького і грабіжницького «народу» й охоче, всією душею стаю поза його закон”⁹.

Щоб поставити крапку у питанні, чи був насправді В. Винниченко українським комуністом, яким вважав себе, чи відділяв він себе від світового комунізму, скористаємося деякими ремарками з його власного “Щоденника”.

8 січня 1926 р. він почав свій запис з такого “метеорологічного спостереження”: “Сонце (явище зимою в Парижі таке саме рідкісне, як комуніст в сучасній Російській комуністичній партії)”¹⁰.

11 лютого 1926 р. бачимо в “Щоденнику” таку ремарку: “Так звані «комуністи» викидають з України мою працю, яку редакція видавництва «в захваті читала» (цитуються лист видавництва – авт.)... Навіть праці своєї ніде примістити не можу. Чи так же,

---

⁸ *Сфіменко Геннадій*. Статус УСРР та її взаємовідносини з РСФРР: довгий 1920 рік. Київ, 2012. С. 277.

⁹ *Нова Україна (Прага)*. 1923. Ч. 7–8. С. 286.

¹⁰ *Винниченко Володимир*. Щоденник. Т. III. Київ, Едмонтон, Нью-Йорк, 2010. С. 26.

дійсно, будується соціалізм? Ох, Москва, Москва! Що б ти не затиляла будувати, а все в тебе виходить тюрма!”¹¹.

У записі від 6 червня 1926 р. В. Винниченко роздумував: “Писати чи не писати листа до ЦК КП(б)У? Писати їм, що Москва робить не комунізм, а дискредитацію його на багато літ, а вони, покірні слуги та виконавці наказів Москви, вчиняють не історичний подвиг, а злочинство?”¹².

Отже, нам залишається або вважати Винниченка українським комуністом (не зараховуючи його до групи націонал-комуністів за суто формальною ознакою: він не увійшов до КП(б)У і не працював на відповідальних посадах в радянській Україні), або перейменувати світовий комуністичний рух. Це термінологічне питання, яке має тільки один розв’язок.

REFERENCES

1. Vynnychenko, V. K. (1990). *Vidrodzhennia natsii* (Vol. 2). Kyiv; Viden. [in Ukrainian].
2. Vynnychenko, V. K. (2010). *Schodennyk* (Vol. III). Kyiv, Edmon- ton, New-York. [in Ukrainian].
3. Dan, F. (1946). *Proiskhozhdienie bolshevizma*. New York. [in Russian].
4. Yefimenko, H. (2012). *Status USSR ta ii vzaiemovidnosyny z RSFRR: dovhyi 1920 rik*. [in Ukrainian].
5. Lysiak-Rudnytskyji, Ivan. (1994). *Istorychni ese* (Vol. 1). Kyiv. [in Ukrainian].
6. Lysiak-Rudnytskyi, Ivan. (1994). *Istorychni ese* (Vol. 2). Kyiv. [in Ukrainian].
8. (2001). *Tysiacha rokiv ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky* (Vol. VI). Kyiv. [in Ukrainian].

---

¹¹ Там само. С. 52.

¹² Там само. С. 124.

Stanislav Kulchytskyy

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History),
Professor, Chief Research Fellow,
Department of History of Ukraine 20–30-ies XX c.,
Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine),
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7561-5374>

**ASSESSMENT OF POLITICAL ACTIVITIES
OF V. VYNNYCHENKO IN THE DAYS OF UKRAINIAN
LIBERAL COMPETITIONS BY I. LYSIAK-RUDNYTSKYI**

In a twice published historical essay written by I. Lysiak-Rudnytskyi Volodymyr Vynnychenko is shown like a national communist, that is, a politician who freely or inadvertently forced communism on the people's "bright future." Considering the considerable influence of these essays on the national historiography, such an assessment prevents V. Vynnychenko to be on par with M. Hrushevskyy and S. Petliura in Ukrainian liberation competitions.

The author considers the reasons for V. Vynnychenko's misjudgment is in his attempt to come to terms with the leaders of Russian communism when they took, for tactical reasons, the revolutionary slogans of the lower classes. The article also emphasizes the fact that I. Lysiak-Rudnytskyi did not pay attention on: Vynnychenko's communism only terminologically coincided with the communism of the Russian social democrats, who followed V. Lenin. The leader of the Ukrainian social democrats was an expression of the sentiment of those lower classes who created the bolshevik councils of workers 'and soldiers' deputies, an uncompromising opponent of soviet power in its leninist interpretation – as a dictatorship of the leaders of Russian communism.

Key words: *Russian revolution of 1917, councils of workers "and soldiers" deputies, labor councils, communism, national communism, soviet power.*